

EMLÉKEZÉS EGY NYÁR-ÉJSZAKÁRA

(REZÜMÉK)

MTA BTK ITI, 2014. 09. 15–17.

(BP. MÉNESI ÚT 11–13., I. EM.)

BALÁZS IMRE JÓZSEF (BBTE, Kolozsvár)

„Nem nekem kell most már határozni”: Bartalis János pályakezdési dilemmái és a háború

Bartalis Jánost, a magyar szabadvers egyik korai, egyéni hangú úttörőjét 1914-ben Kolozsváron, az írói és tanári pályák keresztútjánál éri a világháború kitörésének híre. Sajátosan szecessziós, ugyanakkor depoetizált költői nyelvére hamarosan döntő befolyást gyakorolnak a harctéri élmények, az expresszionizmus groteszkje felé mozdítva ki szövegvilágát, témaként is fontos szerepet játszva *Királyok* című versciklusában.

Az előadás a korabeli, 1914 körüli Bartalis-szövegek, illetve a szerző 1972-ben megjelent *Az, aki én voltam* című memoárja egybevetésével vizsgálja azt a hatást, amelyet a háború kitörése, illetve a háborús részvételre való készülődés gyakorol Bartalis életformájára és irodalmi tájékozódására. A memoár ennek a változásnak számos apró konkrétumát, materiális összetevőjét rögzíti.

BÁLINT ANNA (független kurátor, író, műfordító, Románia)

A szimultaneitás felfogása a tízes években

Sokáig a helyi eszközök, a nyilvános tereken elhelyezett toronyórák, a kikötői ágyúk, az időpontot jelző hang- vagy vizuális jelek – bár viszonylag kis helyen lehetett ezeket észlelni – megfeleltek az időmérés igényeinek. A vasúti társaságok azonban tevékenységük összehangolása végett már igényt tartottak egy központi obszervatóriumból küldött pontos, kiterjedt területeken észlelhető időjelre, melyet kezdetben távíródrótokon keresztül közvetítettek. A hajózási társaságok mellett szintén a vasúti társaságok sürgették leginkább a nemzetközi koordinált világidőre és a nemzetközi kezdő meridiánra vonatkozó egyezményt, amelyet végül 1884-ben Washingtonban a Nemzetközi Meridián Konferencián kötöttek meg.

Bár a rádióvezérelt órákat nagy tételben csak az 1980-as években kezdik árusítani, Angliában már 1913-ban forgalmazták a Horophone-t, az első olyan időmérő eszközt, amely rendszeres időközönként rádióhullám alkalmazásával szinkronizálta magát. Feltalálója, Frank-Hope Jones kezdetől javasolta a BBC-nek, hogy időjelet sugározzon, de a greenwichi jelet végül csak 1922-ben kezdte közvetíteni a BBC.

Az időjellel és a vasúti óraállítással Einstein is sokat foglalkozott: a különböző állomásokon fogott távirati jelek közötti időbeli eltérések alapozták meg a speciális relativitás elméletét (1905). De foglalkozott a vasúti óraállítással Henri Poincaré matematikus, a Poincaré-féle tér meghatározója, a topológia úttörője is. A párizsi Bureau des Latitudes titkáraként nemcsak a vasúti óraállításokért felelt, hanem a világszintű óraszinkronizálásáért is. A két tudós egymástól függetlenül arra a következtetésre jutott, hogy a modern, ipari társadalomban tapasztalt idő inkább relatív, mintsem univerzálisan meghatározott jelenség.

Az iparosodással és a távíró feltalálásával a hétköznapi idő tapasztalása is megváltozott, egyúttal az irodalom és a művészetek modernista mozgalmaira is hatással volt a háború előtti években. Míg nagy általánosságban a modernista megközelítések különféle időkezeléssel a valóság ábrázolása helyett a valóság megváltoztatására törekedtek, a futurizmus például a dinamizmusra helyezve a hangsúlyt, a szimultaneitást leginkább a kubizmust és a futurizmust ötvöző vorticismus (*Blast* folyóirat, 1914), és Duchamp jelenítette meg (*Lépcsőn lemenő akt*, 1912).

A világháborút megelőző háborúk rövidek voltak, és a világháború kitörésekor a monarchia lakossága ugyancsak villámháborúra (*Blitzkrieg*) számított, nem volt okuk feltételezni, hogy a háború nagyobb veszteséggel járhat és a hétköznapi életet jelentősebben befolyásolhatja. Ezzel szemben a háború kiterjedésével a központi időhöz igazodó gyakorlati szimultaneitás mellett történelmi távlatú szimultaneitás érvényesült.

BÁNYAI ÉVA (Bukaresti Egyetem, Hungarológiai Tanszék)

Háborús alakzatok, köztes viszonyterek Tompa Andrea: *Fejtől s lábtól* című regényében

Tompa Andrea *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben* című regényének egyik domináns rétege és poétikai tétje a 20. század eleji Erdély köztes viszonytereinek nyelvi megképződése. A két párhuzamos, medikusi és medikai én-narrációból összeálló prózaszöveg kiemelten reflektál a háborút megelőző békés, gazdaságilag-szellemileg(-orvosilag) prosperáló időszakra, ugyanakkor a szereplők „alulnézeti perspektívájából” hitelesen, társadalomtudósi (és mentalitástörténelmi) pontossággal láttatja a korabeli Erdély-térképet: a – mint kiderül az előre megfogalmazott tábori levelezőlapról – kilenc nyelvet beszélő térség több nációjának egymáshoz való viszonyát, a másiktól és önmagáról alkotott képét, az emancipációs és asszimilációs törekvéseket, és mindazt, ami hozzájárulhatott a háború kialakulásához és a regényben „T-szindrómaként” emlegetett, a háborút követő térváltáshoz. A tér által létrehozott viszonyokat és a viszonyok teresülését nemcsak a fő- és mellékszereplők közötti sokszintű és sokfelé ágazó (családi, baráti, egyetemi, munka- stb.) relációk, hanem a különböző földrajzi terek közötti átmenetek – háború előtti, alatti és utáni – alakulásai képezik, a szereplők további sorsára való ki- és ráhatás érvényesülésével.

BOKA LÁSZLÓ (OSZK; PKE, Nagyvárad)

Egy „egyhangúságtól iszonykodó” szerző: a novellista Kisbán Miklós

Előadásom a *Haldokló oroszán* című 1914-es kötetben keresztül a novellista Bánffy Miklós világát, prózapoétikai eljárásait (főként az elliptikus szerkesztést, illetve a csend, beszédképtelenség vagy elhallgatás poétikájára építő narrációt), valamint az elmarasztaló és dicsérő kritikákban magát a teljes életműre vonatkozó későbbi recepciót markánsan meghatározó *amatőr-írósgot*, és az ettől a *dilettáns írói* megbélyegzésig nyúló folyamatot kívánja elemezni. A tervezett előadás mindeközben igyekszik a polihisztori (társzművészeti és politikai) pályafutás hatáselemeit a világháború(k) fényében az irodalomtörténeti kanonizációs kudarcokkal is szembesíteni.

BORBÁS ANDREA (PIM)

A nagy Hitetű – Ady Endre az első világháború által elsüllyesztett verseskötete

Ady Endrének nem pusztán a motívumai, de ciklusai és kötetei is intertextuális kapcsolatrendszerben építenek ki egymással, és ez a szerző mint szerkesztő tudatos munkája. „Harminchat éves leszek, agglégény, kilenc év óta minden évben írok egy kötet verset” – írta Ady 1913-ban született *Önéletrajzában*. 1914-ben még megjelent *Ki látott engem* című kötete, majd 1918-ig, *A halottak élén* megjelenéséig az olvasók nem vehettek kézbe Ady-verseskötetet. Annak ellenére nem, hogy a *Nyugat* folyóirat 1915. márciusában hírei között tudatta, Ady Endre *A nagy Hitetű* című kötete a költő betegsége miatt késett eddig,

de a húsvét előtti könyvpiacon meg fog jelenni az Athenaeum kiadásában. Boncza Berta már a címlapot tervezte: „A címlap átrajzolásával és módosításával lesz egy kevés dolgom még. Tudod, nekem az első nyilvánosabb munkám lesz. [...]” – írta 1915. március 2-án Dénes Zsófiának. Ráadásul a kortársi visszaemlékezések szerint Ady honoráriumot is kapott *A nagy Hitető* című kötetért.

Előadásomban e meg nem jelent verseskötet peritextusait és epitextusait gyűjtöm egybe – többek között a *Nyugat* híradásától kezdve az Ady-levelekben található utalásokon át a kortársi levelezésekig és emlékezésekig – a kéziratban maradt, ámde a visszaemlékezések szerint sajtó alá rendezett kötet sorsát végigkísérve. Mindeközben válaszokat keresek a kéziratban maradás okaira, melyek között ott van a *Nyugat* kiadó felszámolása, de elsősorban a háborús cenzúra, amely igen erősen sújtotta Adyt.

Végül kitérek *A halottak élén* című kötet szerkezetére/szerkesztésére, amely *A nagy Hitető* címen meg nem jelent háborús versek hordozójává (is) előlépett.

BOZÓ PÉTER (MTA BTK ZTI)

Három a kislány – vagy négy? Az első világháború és a zeneszerző-operettek divatja

Bár az első világháború időszakának osztrák-magyar operettrepertoárjából kétségkívül az 1916-ban magyarul is bemutatott *Die Csárdásfürstin* ivódott bele legmélyebben a magyar kulturális emlékezetbe, közel egy időben aratott példátlan sikert Budapesten a Vígszínházban Heinrich Berté Schubert-operettje, a *Das Dreimäderlhaus* is (Harsányi Zsolt fordításában mint *Három a kislány*, bem. 1916. ápr. 26.). A Franz Schubert zeneműveiből összeollózott és protagonistaként magát a zeneszerzőt színpadra állító darab csak a fővárosban több száz előadást ért meg; utóbb valamennyi fontosabb budapesti operett-játszóhelyen bemutatták (1916: Népopera; 1917: Fővárosi Nyári Színház; 1922: Fővárosi Operettszínház; 1924: Király Színház); több folytatást írtak hozzá (Berté, *Tavaszi és szerelem*, bem. budapesti Városi Színház, 1917; Carl Lafite, *Hannerl [Médi]*, bem. Vígszínház, 1918); paródiája is született (Barna Izsó, *Négy a kislány*, bem. Fővárosi Nyári Színház, 1916. aug. 11.); és végül, de nem utolsósorban hasonló zeneszerző-operettek hosszú sorát indította el, Nádor Mihály és Faragó Jenő nemzetközi sikert aratott *Offenbach* című darabjától (bem. Király Színház, 1920) Komjáti Károly Liszt-operettjéig (*Ein Liebestraum*, bem. Bécs, Theater an der Wien, 1933). Előadásomban arra szeretnék rávilágítani, hogyan és miért lehetett ilyen népszerű a biedermeier Bécsben játszó *Három a kislány* a világháború idején, és miért válhatott a Kosztolányi által „szomorú operett”-nek nevezett zsáner jellegzetes típusává a zeneszerző-operett.

DECZKI SAROLTA (MTA BTK ITI)

Emlékezés egy hajdani birodalomra: a Monarchia mítosza

Az első világháború kitörése Európában és azon belül is az évtizedek óta mozdulatlan-ságban, az örök változatlanság illúziójában élő Osztrák–Magyar Monarchiában valami radikálisan újnak a kezdetét jelentette. Közép-Európában véget értek a „boldog béke-idők”, ám hamarosan megszületett a mítosz: a Monarchia mítosza és a Habsburgok mítosza, amely manapság is kelendő árucikk.

Előadásomban ennek a mítosznak a főbb toposzait szeretném elemezni. Elsősorban az a kérdés érdekel, hogyan hatott az első világháború kitörése arra a mítosza, mely idillivé stilizálta a Monarchia világát, elvégre a „nagy háború” kirobbanása bizonyította talán a legjobban, hogy a mítosz által sugallt kép valójában hamis volt, és önámításon alapult.

DÉVAVÁRI ZOLTÁN (Újvidéki Egyetem)

A boldog békeidők képzetének lebontása (Gyóni Géza írásai a szabadkai *Bácskai Hírlapban*)

Gyóni Géza 1913 februárjától 1914 nyaráig tartó szabadkai tartózkodása idején a *Bácskai Hírlap* munkatársa volt. Publicisztikáját kutatva számos olyan, az utókor számára érdekes, illetve fontos kérdéskört illetően kaphatunk korhű választ, amelyek jelentősen bővítik és pontosítják az *utolsó békeévről* alkotott, a köztudatban többnyire idealisztikus képet az alföldi város vonatkozásában.

Gyóni Géza cikkeiben komplex, a társadalmi élet szinte teljes egészére kiterjedő képet nyújt az akkori közállapotokról, olyan máig is érzékeny témákról, mint például az egyre nagyobb teret nyerő antiszemitizmus. Tudósításai rámutatnak az annexió válsággal felerősödő nemzetiségi problematikára, a többi között arra, hogy a kérdéses időben a szabadkai 86-os huszárezred tagjai Boszniában teljesítettek már-már harci feladatokat. Írásai szinte lerombolják a „boldog békeidők”-ről alkotott képzetünket. Gyóni meglepően nyíltan ír korának szabadkai társadalmáról, reális képet nyújtva a város kulturális életéről, politikai feszültségeiről, a jobb élet reményében történő kivándorlásról, kritikát mondva a korabeli közigazgatásról és az adórendszerről. Kétségkívül plasztikus képet fest a város társadalmi rétegeinek gazdasági, anyagi és szellemi helyzetéről, az akkori, majd a két világháború közötti magyar társadalom egyik jelensége, az azóta oly sokat bírált rang- és címkórság tüneteiről.

DOBÓ GÁBOR (ELTE)

Elképzelni a háborút: futurizmus a tízes évek közepén megjelenő magyar lapokban

Előadásomban azt vizsgálom, hogyan került be az olasz futurizmus a világháború kezdetét leíró magyar szépirodalmi művekbe és publicisztikákba. Soktényezős problémáról van szó, amely egyaránt érinti az olasz irányzat magyarországi befogadás-történetének jellegzetességeit egészen a kezdetektől, az 1909-es alapítókiáltvány hazai visszhangjától kezdve; kapcsolatban áll az induló magyar avantgárd pozíciójával mind a nemzetközi irányokhoz, mind a magyar modernizmushoz képest, és összefüggésben van az olasz futurizmus korabeli tevékenységével és önleírásával.

Az olasz futurizmus legkorábbi magyar értelmezései elsősorban az irányzat formabontó esztétikájával, filozófiai előzményeivel és az induló nyugatos moderniz-mushoz való viszonyával foglalkoztak. A háború kitörésével a magyar kritikusok merőben más kontextusban kezdték el vizsgálni a futurizmust: elsősorban morális szempontból tárgyalták a mozgalmat. Az induló magyar avantgárd kapcsolata a futurizmussal ambivalens: miközben értekező szövegekben elítélték Marinettiék háborúpárti szólamait, bőségesen felhasználták a futurista poétika bizonyos elemeit – nem egyszer éppen háborúellenes költeményekben.

Előadásomban kitérek arra, hogy valójában az olasz futuristák háborúval kapcsolatos reakciói is sokfélék voltak. A *L'Italia futurista* című lapban például egymás mellett szerepelt a háborús propaganda, sőt uszítás (igen gyakran az Oszták–Magyar Monarchia ellen, időnként külön kitérve a magyar katonákra is), de közöltek a frontról küldött jegyzeteket és leveleket, és itt találjuk a legradikálisabb művészi kísérleteket is, így a háború dinamizmusát újraalkotó úgynevezett „szabad szavas táblákat” (*tavole parolibere*) vagy az első futurista film szinopszisát. A lövészárkokban és táborigényházakban pedig a lap szerzői sokszor csak évtizedekkel később publikált naplókban a háború borzalmairól írtak.

FARAGÓ KORNÉLIA (Újvidéki Egyetem)

Első világháborús alakzatok a szerb irodalmi kultúrában (A két háború közötti perspektívákról)

A két háború közötti szerb irodalmi kultúrában a napló, a memoár és a regény is megteremti a maga első világháborús tematikai tereit, reflektál a megszakításokra, az érzelmi törésekre, megalkotja a fronttapasztalatok narratív formáját, elbeszéli Belgrád osztrák–magyar megszállásának (*Pod okupacijom – Megszállás alatt*) személyes történeteit.

A *Megszállás alatt* című kötet a *Tisztátalan vér* neves szerzőjének, Borisav Stankovićnak az élményeit tárja fel, akit később az a vád ért, hogy együttműködött a megszállók kezében lévő sajtóval. A magyar kötődésű Veljko Petrović Budapestről emigrált Belgrádba, hogy majd 1914 és 1915 között a szerb hadseregben szolgáljon, a Moravai hadosztály kötelékeiben. Mert van a szerzők között olyan, aki az Osztrák–Magyar Monarchia egyenruhájában (Crnjanski: *Csarnojevics naplója*) és olyan is, aki a szerb királyi hadsereg tisztjeként (Dragiša Vasić: *Crvene magle – Vörös ködök*, Stevan Jakovljević: *Srpska trilogija – Szerb trilógia*) szerzett háborús tapasztalatokat. Ez utóbbi memoár–krónika első kötetének címe: *Devetstočetnaesta – Ezerkilencszáztizennégy*). A tanulmány erős tematikus súlypontozással olvassa egybe az említett regényeket, a különböző autobiografikus műfajokat és a két háború közötti szerb irodalmi kultúra fontos recepciók szövegeit.

FÖLDES GYÖRGYI (MTA BTK ITI)

Avantgárd, nők, háború. Újvári Erzsébet és Réti Irén az aktivista folyóiratokban

A modernség tekintetében a magyar irodalomtörténeti diskurzus alapvetően Nyugat-központúnak mutatkozik, illetve, ha véletlenül az avantgárd is viszonylag hangsúlyosabb módon kerül be a képbe, a nőírók kimaradnak ezen alternatív kánonból is. Ennek az is oka, hogy – szemben például a francia helyzettel – a magyar avantgárd bizony erősen hiányában volt a női szerzőknek. Ha a korai szakaszról beszélünk (nagyjából az első világháború és a Tanácsköztársaság idejét lefedő intervallumról), voltaképpen négy nevet tudunk egyáltalán megemlíteni, Újvári Erzsébet, Réti Irén, Kádár Erzsébet és F. Murányi Jolánét (az utolsó ráadásul csak egyszer szerepelt néhány versével a *Mában*, majd teljességgel eltűnt az irodalmi életből); azonban egy-két szövegükről mégiscsak érdemes megemlékeznünk. Ha valahol, Magyarországon aztán elmondható (és még sokkal határozottabban), amit Susan Rubin Suleiman mondott ki a nemzetközi, és szűkebben a francia avantgárd és női pozíció rokonságának tekintetében, tudniillik, hogy közös lényegi vonása a nőknek és az avantgárd mozgalmaknak a marginális helyzet. Érdemes tehát végigtekintenünk a korai magyar avantgárd nőíróinak szövegeit, és azt is megnézzük, miként reflektáltak a háborúra. A kérdés, bár elsőre ekkora tematikus ugrás nem látszik indokoltnak, mégis helyénvaló. Először is, a korabeli magyar avantgárd – szemben például az olasz futuristával, antimilitarista meggyőződést képviselt, és ez áthatotta a korai szövegek egy jelentős hányadát, másrészt a *Mában* szereplő nők a férfiakhoz képest is feltűnően sokat reflektálnak a háborúra, szövegeiket áthatja ez az üzenet; harmadrészt azért is érdekes ez a szempont, mert az avantgárd-jelleg elvben kizárná a mondanivalót (ám a korai aktivizmus darabjai ezt a kritériumot csak részlegesen valósítják meg).

FRISNYÁK ZSUZSA (MTA BTK TTI)

Téveszmék és tények: az 1914-es hadimenetrend

A közelmúltban került elő az az 1913-ban kidolgozott hadimenetrend, amely az 1914-es mozgósítás után életbe lépett Magyarországon. A hadimenetrend a hazai vasúttársaságok és az Oszták–Magyar Monarchia vezérkara együttműködésének, illetve egy hadászati-stratégiai tervezésnek a sajátos lenyomata. A hadimenetrend színvonala és a konkrét tények azt mutatják, hogy a menetrend szerkesztői felülírták azt a katonai doktrínát, amely szerint bármely potenciális háborút az a fél nyer meg, aki előbb felvonul a hadszíntérre. Az előadás először bemutatja a hadimenetrend felépítésének módját és ellentmondásait. Azután két rövid animáció levetítésére kerül sor. Az egyik a bevonuló vonatok mozgását tárja fel, a másik pedig a hadimenetrend lokális – sőt időnkén regionális – összeomlását mutatja be 1914 utolsó négy hónapjában.

HARKAI VASS ÉVA (Újvidéki Egyetem)

„A mozgósítás napjától” Csáth Géza 1914 és 1916 közötti naplójeljegyzései és levelei

Csáth háborús naplójának feljegyzései 1914. július 25-étől kezdődően indulnak, alig egy hónappal a szarajevói merénylet történelmi időpontját (1914. június 28.) követően. Az írói biográfia jegyzi a tényt, miszerint az író épp Előpatakon dolgozik orvosként, amikor kitör az első világháború.

A naplójeljegyzések és levelek mint hangsúlyozottan a személyes lét részleteire és a tágabb értelemben vett valóságreferenciákra irányuló szövegek a maguk autentikus módján őrzik a személyes életidő és a történelmi pillanat aktuális mozzanatait: személyes jelentések a hadszínterről, a Csáthot is érintő frontszolgálat részleteiről és a napló-, illetve levélíró ezekhez fűződő létélményéről. Mindenekelőtt pedig a felejtés ellenében íródott, *emlékeztető* szövegek, egy történelmi szempontból kiemelt időszak kordokumentumai, amelyek egyaránt nyújtanak betekintést a freudi tanok iránt érdeklődő író személyes, érzelmi és alkotói válságába – és a világháborús történések szubjektív módon megélt részleteibe.

HELTAI GYÖNGYI (MTA-ELTE Válságtörténeti kutatócsoport)

A pesti színházi ipar nemzetközi kapcsolatrendszerének és a magánszínházak repertoárjának átalakulása a háború kitörésének hatására

Az először 1914 januárjában megjelenő *Színpad, Die Bühne* színházi szakközlöny első évfolyamának elemzésével azt vizsgálom, hogy a pesti színházi ipar nemzetközi kapcsolatrendszerére miként alakult át 1914-1915 között. A Dr. Marton Sándor (szerzőijog-értékesítő központ tulajdonosa) által szerkesztett és kiadott kétnyelvű lap arról tájékoztatta a magyar és külföldi színházakat, színpadi szerzőket, színházi ügynökségeket és színházi szállítókat (tehát akiket a színház és a színi irodalom üzletileg érdekelt), hogy mi készül a magyar színpadi irodalomban, hogy mit, hol, hogyan és hányszor játszanak a magyarországi színházakban. Másrészt havi bontásban azt is közölte, hogy mely külföldi színházakban milyen magyar darabokat játszanak. Emellett hírek és kritikák közreadásával építgette a pesti és a kozmopolita színházi centrumok intézményei között formálódó kapcsolatrendszerét. A „budapesti színházak darabszerződései” rovat vizsgálatával kirajzolódik az is, hogy a pesti színházak mely külföldi színpadi kiadókkal

voltak üzleti kapcsolatban, és hogy ezek az érintkezések miként alakultak át a háború kitörését követően.

A pesti magánszínházak 1914 nyara után átalakuló repertoárját az OSZK Színháztörténeti tárában található forrásokra, és ifj. dr. Wlassics Gyula országos színészeti felügyelő *A színház és a háború* című tanulmányára támaszkodva vizsgálom.

HOVÁNYI MÁRTON (MTA BTK ITI)

Háború a modernizmussal a modern háború alatt

Miközben a modernséggel mint divergens társadalmi és kulturális jelenséggel is indokolják az I. világháború kitörését, illetve négyéves működtetését, addig független tényként kezeljük, hogy a békéért kiálló római pápák (X. Piusz és XV. Benedek) kitartó küzdelmet folytattak az úgynevezett (teológiai) modernizmussal szemben. Ennek a küzdelemnek a legismertebb szimbóluma az 1910-ben bevezetett *Antimodernista eskü*, amely egészen 1967-ig érvényben volt kisebb-nagyobb megszorításokkal. Az eskü szövegének sajátos retorikája van, amely részben éppen a háború diskurzusába illeszkedik. Előadásomban ennek a retorikai jellegzetességnek és az ezt kontextualizáló antimodernista törekvéseknek szeretnék a nyomába eredni azért, hogy a modernség és a háború kapcsolatát a „konzervatív” és a „haladó” egyházi gondolkodás viszonyával párba állítva árnyaltabban láthassuk az első világháború és a katolikus egyház dialógusát. Az előadás központi kérdését így is megfogalmazhatjuk tehát: a háborúellenes egyházi retorikát nem gyöngítette-e meg az az első pillantásra ettől független kifejezőmód, amely az antimodernizmus egyházi mozgalmát jellemezte?

JABLONCZAY TÍMEA (ZsKF)

A „késedelmeskedő” háború. Maszkulin sztereotípiák és Habsburg-Közép-Európa haláltusája Joseph Roth *Radetzky-indulójában*

A *Radetzky-indulóban* Joseph Roth az Osztrák–Magyar Monarchia 20. század elején bekövetkezett széthullásához vezető I. világháború kitörését a regény végpontjára helyezi. A császár és király birodalmának felbomlása ugyan a háborúval következik be, az abszolutista államszerkezet, az egyeduralkodói hatalom – amely csak jelképeiben és jelvényeiben tudja fenntartani az osztrákság eszményét – konstruált formájának belső szétesése már jóval korábban elindul. A mesterségesen, különböző nemzetekből összeillesztett Monarchia látszatkeretre, kulisszára építkező világát és a bomlás tüneteit Roth regényében a maszkulin identifikáció és birodalmi eszme összefonódásán keresztül látjuk érvényesülni. A Trotta család felemelkedésének története egy birodalom (hanyatlás)történetébe ágyazódik. A család számára a társadalmi felemelkedés, a nemesi rang elnyerése összekapcsolódik az osztrákká válással is; a szlovén, paraszti származású Trotta kapitány hőstettével szolgál rá az osztrák bárói rangra: a solferinói hős azzal, hogy megmenti a császár életét, a birodalom életét menti meg. Trotta kapitány hőstette mégsem rögzül a kollektív memóriában. Hogyan értelmezhető történetének törlése a birodalom történetének alakulása szempontjából? Trotta kapitány tette és története (és annak hiánya) a birodalom sorsát alakítja. Ugyanis azzal, hogy megmenti a császár életét, megmenti a birodalmat az összeomlástól, de egyben évtizedekre késlelteti a háború kitörését is.

Az elemzés az osztrák-magyar birodalom szétesésének és a maszkulin identitás válságának szemantikai és retorikai alakzatait vizsgálja. Az 1932-ben íródott *Radetzky-induló* a háború utáni modern osztrák irodalom egyik fontos regénye, amelyben a Monarchia széthullását bemutató elbeszélői modalitásban a nosztalgia helyett az ironia teremt reflexiós szintet.

Az irónia teszi lehetővé a Trotta család férfi tagjainak maszkulin identifikációjára való reflexiót – beilleszkedés a tiszteletreméltó társadalomba, a normatív férfiasság összeütközése a személyessel – és a normativitás kijátszására alkalmas narratív (retorikai) eszközöket is.

JENEY ÉVA (MTA BTK ITI)

A *bouches inutiles*-től a *boche indésirable*-ig: A nagy háború civil internálási politikájának kezdetei Franciaországban

Az első világháború gondolatához a köztudatban csaknem száz év múltán is elsősorban a győzelem és a veszteség képzetköre társul. A róla szóló mesét a front, azaz a győztes katonára vagy a vesztes szegénylegény főhős középpontba állításával mondja a közbeszéd. A győzelem és vereség aszimmetrikus ellenfogalmaival írták a legtöbb háborús vagy háborúellenes történelmi és irodalmi elbeszélést is. Ily módon sokáig nem esett szó például a civil internáltokról és az internálás első világháborús intézményéről, noha kezdetei jóval az első világháború előttre nyúlnak vissza. A civil internáltak, szűk értelemben az önhibájukon kívül hadifoglyokká vált „idegenek” története fontos része az első világháborús képnek. Civil hadifoglyok mindenütt voltak. Amikor Gavriilo Princip elsütötte fegyverét, Európa-szerte igen sokan tartózkodtak szülőföldjüktől távol. Szép számmal rekedtek polgárok Németországban, Franciaországban, de voltak idegen internáltak Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében is.

Francia nyelvterületen nagyjából az 1990-es évek második felétől számolhatunk fordulattal a nagy háború történetének vonatkozásában. Az áttörést Jean-Claude Farcy 1995-ös *Les camps de concentration français de la première guerre mondiale* című könyve jelentette. Farcy szinte kizárólag a különböző internálóhelyeken föllelhető adminisztrációs forrásokra, az internálást szabályozó rendelkezések és civilek dokumentumainak levéltári anyagaira, továbbá két irodalmi műre, Kuncz Aladár *Fekete kolostorára* és a mifelénk inkább költészetéről ismert Edward Cummings *The Enormous Room* című könyvére támaszkodott a francia kormány internálási politikájának és az internáltak életkörülményeinek vizsgálatakor. Munkájának hatására születtek később egyéni monográfiák és tanulmányok a különböző internálótáborokról. Ennek a fordulatnak a során elsősorban a történészek nézőpontja a háború társadalomtörténetének kérdéseiről a hátszágéira, a háború kultúrtörténetére váltott, a főhős szerepét pedig a katonák helyett másokra osztották. Így került reflektorfénybe a háború és tudomány, háború és orvoslás, háború és irodalom, háború és civilek kapcsolata. A nézőpontváltás következtében teljesebbé válhat a kép, a teljesebb kép pedig talán segíthet a második világháború eseményeinek feldolgozásában is. Különösen érvényes ez a magyar kultúrára, amelyben még ma is a Trianon névvel jelölt kérdéskomplexum hívószava az első világháború. A háború kultúr-, mikro- és irodalomtörténeti vizsgálata a Trianon-sokk új, eddig kellő figyelemben nem részesült oldalait is megmutathatja: például a civil internálás háttértörténetét. Ennek pedig fontos része az előzmények föltérképezése.

Előadásom a franciaországi civil internálás kezdeteivel foglalkozik. Kiindulópontja a *Fekete kolostor*, amely nemcsak a magyar történelem és irodalom, de a francia–magyar kapcsolattörténet szempontjából is kiemelkedő jelentőségű mű. Szerzője, a szerkesztő, kritikus és műfordító, mégis leginkább egykönyves íróként ismert Kuncz Aladár az első világháború kitörésekor, immár sokadik franciaországi vakációján éppen egy bretagne-i faluban múlatta idejét. Így vált több hasonló foglalkozású társával együtt (Németh Andor, Bárczi Géza, Lakatos Imre, Rab Gusztáv, Lehel István) az ellenséges hadviselő állam polgáraként *nemkívánatos elemmé (éléments indésirables)*, civil internálttá, a német megszállókkal azonos néven, *boche*-ként is gyakorta emlegetett hadifogollyá előbb

Noirmoutier kastélyában, majd Ile d'Yeu szigetén. Más frankofil és kevésbé frankofil magyar intellektüelek is voltak civil hadifoglyok Franciaország különböző táboraiban, például a politikus és miniszter Buza Barna, Rippl-Rónai József vagy a Voltaire-, Camus-, Marcel Proust-fordításairól ismert Gyergyai (Szegő) Albert. Az internálás tapasztalatát több tízezer többféle foglalkozású és nemzetiségű (német, osztrák, cseh, lengyel, török és más) sorstársukkal együtt éltek meg. Többen is voltak, akik naplót vezettek a háború napjairól (Lehel István, Louis Troussier). A levéltári dokumentumokon kívül kutatásaimban ezekre is támaszkodom, és mindenekelőtt a francia internálási politika kezdeteit szeretném tárgyalni, amelynek általános kiindulópontja az a megállapítás volt, hogy az idegen általában gyanús, tehát minden idegen gyanús. Már 1913 elejétől kezdve dolgozott a francia kormány azon, milyen magatartást gyakorol majd az idegenekkel szemben egy esetleges háború idején. Ennek a tervnek jogi alapját az 1849. augusztus 9-i törvény 9. szakasza jelentette, amely a katonai hatóságoknak lehetőséget biztosított arra, hogy az ostromállapot sújtotta területekről mindenkit eltávolítsanak, akinek lakhelye nem az illető helyen van. Az idegenekkel való bánásmódra vonatkozó terv tulajdonképpen ennek a törvényeknek az általános kiterjesztése volt.

KARAFIÁTH JUDIT (MTA BTK ITI)

1914 és a francia írók

Céline *Utazás az éjszaka mélyére* (1932) című regényében másfél évtizeddel később írja le a háború kitörésekor érzett kezdeti lelkesedést és az azt követő nagy kiábrándulást elbeszélő főhőse, Bardamu beszámolóján keresztül. Céline-nél a háború visszatérő, obszessziós téma lesz, amely elsődleges kiváltó oka pacifizmusának: paradox módon a hírhedt pamfletok gyűlöletbeszédében a háborútól rettegő író a zsidókat teszi felelőssé egy újabb nemzetközi konfliktus kitöréséért.

Romain Rolland bátran hangoztatja pacifista nézeteit, 1915-ben megjelenteti *A dulakodás fölött* című röpiratát.

A szürrealisták, akik közről is láthatták a háború szörnyűségeit (Aragon és Breton segédorvosként dolgozott hadikórházakban) tiltakozásul egyáltalán nem írtak róla.

KAPPANYOS ANDRÁS (MTA BTK ITI–ME)

A harci ideológia ellenszerei: értelmiségi válaszlehetőségek az I. világháborúban

Az előadás háttérében az a hipotézis áll, hogy a *történeti avantgárd* – a fogalom mai használatát, kiterjedését tekintve – kifejezetten az első világháború tapasztalatában gyökerezik, a háborúval radikálisan szembehelyezkedő értelmiségi magatartásformákból ered. Ennek az sem mond ellent, hogy az avantgárd mai fogalmába néhány, a háborút megelőző, sőt bekövetkeztét üdvözlő irányzatot (amilyen az olasz futurizmus) is beleértünk, hiszen az *avantgárd* utólagos történelmi konstrukció, olyan gyűjtőfogalom, amely a korban még nem létezett. De nem is létezhetne, ha a világháború materiális és ideológiai kataklizmája nem váltja ki ezeket a sosem látott reakciókat: merőben új művészi formákat és attitűdöket. Előadásom azt tekinti át, milyen válaszlehetőségek álltak a kor progresszív (tehát a modernség hívének tekinthető) értelmisége előtt. Három fő tendenciát mutatok be: a nacionalizmussal szembeállított internacionalizmust, az elgépiesedéssel szembeállított groteszk szemléletet, valamint a heroizmussal szembeállított dekadenciát.

KATONA ANIKÓ (OSzK)

Háborúellenes és háborús plakátok Biró Mihály életművében

Biró Mihály nemzetközi szinten a legismertebb magyar plakátművésznek tekinthető, hiszen a politikai plakát műfajának atyjaként tartják számon. Már az 1910-es évektől foglalkoznak munkásságával a külföldi szaklapok; rengeteg művészre volt hatással, sokan másolták. Biró munkái 1911-től kezdve meghatározták a hazai vizuális kommunikációt. A Szociáldemokrata Párt politikai plakátjai mellett tervezett kereskedelmi és kulturális plakátokat is, például a *Nyugat* folyóirat számára. Különös módon háborúellenes plakátok és illusztrációk sorát készítette – évekkel a háború kitörése előtt. Perbe fogták, és el is ítélték provokatív plakátjai miatt.

Biró pályáját derékba törte a háború. Frontkatonaként szolgált, majd súlyos sebesüléssel tért haza, amely egész életére tönkretette egészségét (közben természetesen rajzokban dokumentálta a háborút). Hazatérése után háborús hirdetések tervezésére kényszerült, ami miatt szociáldemokrata, internacionalista világnézete végképp meghasonlott.

Előadásomban az eddig ismertnél pontosabb képet szeretnék festeni a Biró-életmű háborúval kapcsolatos, illetve azt közvetlenül megelőző szakaszáról. Ehhez összegyűjtöm az életmű különböző gyűjteményekben őrzött darabjait, és levéltári források alapján igyekszem pontosabb képet festeni Biró és megrendelői (pl. a Szociáldemokrata Párt és a Népszava) viszonyáról. Keresem a választ arra a kérdésre, hogy mi volt a sajátos Biró alkotói módszerében, ami sikeressé tette, és miből merített az általa megteremtett új politikai plakát. A művészpálya bemutatása jól ágyazódik be a korabeli szociáldemokrácia, a baloldali mozgalmak és a háború viszonyrendszerébe.

KÖTÉL EMŐKE (OSzK)

A Monarchia humora – humorformák a Monarchiában

A 19. század utolsó harmadában a bevándorlásoktól felduzzadt Pest, Buda és Óbuda területét ellepték a különböző kultúrájú és nemzetiségű népcsoportok, különböző ízlésű közösségek, eddig ismeretlen társadalmi elemek. Mindezek keveredéséből, sajátos miliójéből alakult ki a pesti vicc.

Fő forrásai között van a hihetetlenül gazdag anekdotakincs, amelynek darabjait a lapok pár soros poénokká, felgyorsított poénsorozatokká alakítják át. Ám hiába jelennek meg nyomtatásban, azonnal visszakerülnek a szájhagyományba, újraalakulnak, formálódnak, ismét keringeni kezdenek, más és más variációkban bukkannak fel újra.

Így válnak a viccek történelmi jelenséggé, egy adott korszak kultúrájának részévé, és a korról való közgondolkodás sűrített megfogalmazásává.

MANN JOLÁN (OSzK, Zágrábi Egyetem)

„Szarajevóban megtörtént, amiről Hamlet azt mondja »ha most történik: nem ezután; ha nem ezután, úgy most történik; s ha most meg nem történik, eljő máskor«” – Az első világháború kitörésének élménye Miroslav Krleža műveiben

Az első világháború valóban a „Nagy Háború”-t jelentette Miroslav Krleža (1893–1981) horvát író számára, akinek pályája is a világháború kitörésének évében indult: 1914-ben jelentek meg első művei. Ekkor még csak kívülről, a hátszorból, később azonban már a galíciai harcok szemtanújaként élte át a háborút. Egész életművének meghatározó élménye és időről időre visszatérő élményanyaga volt az első világháború és az azt megelőző

évek, hónapok emlékei, valamint a háború következményei. Krleža 1914-et több szempontból is fordulópontnak tartotta: nem az új kezdetét, hanem egy korábbi korszak lezárását látta benne, amely számára egybeesett Európa fikcionalitása és imagináriussága felismerésének élményével. Krleža Monarchia-kritikája – amely megelőlegezi a Monarchia után létrejövő délszláv állam kritikáját is – rámutat a széthullást eredményező belső ellentmondásokra, a nemzetiségek kulturális alárendeltségére, „gyarmati” létük és periferikusságok felismerésének élményére.

MÉSZÁROS ZSOLT (ELTE)

1914 a külvárosban. *Betelt a föld hamissággal* (1941) és a Monarchia-irodalom

Előadásomban a Mollináry Gizella önéletrajzi regényfolyamának elemeiként megjelent két kötet azon részeit vizsgálom, amelyek az első világháborút megelőző hónapok, a hadüzenet, majd az első mozgósítások idején játszódnak Budapesten. A cselekmény a női főhős sorsát követve a társadalom, illetve a főváros perifériáján elhelyezkedő társadalmi csoportok (hajléktalanok, munkások, kisiparosok, kiskereskedők) mindennapjaiban zajlik. A szövegeket a Monarchia irodalmi emlékezetének és reprezentációjának kutatásához illesztve elemezem. Azt nézem meg, hogy a marginalizált, zárt mikrokörnyezetben élők érintkezéseiben, beszélgetéseiben, viselkedésében hogyan és milyen helyzetben ábrázolja a szerző az államalakulat felbomlásához vezető kulturális, nemzetiségi, politikai és gazdasági feszültségeket.

NAGY CSILLA (MTA BTK ITI)

„A tájkép arcot cserél”. Trauma, vizualitás, esztétika Balázs Béla 1914-es írásaiban

Az első világháború az értelmiség számára kezdetben bizonyos értelemben a létező rend átalakításának lehetőségét jelenti; a háború borzalmaival való szembesülés és az ebből adódó etikai dilemma, az „értékek átértékelése” sokaknál csak megkésve, egyfajta traumatikus élményként jelentkezik. Balázs Béla 1914-es írásaiban a „népek háborúja” kulturális, szemléletbeli, sőt esztétikai kérdések összefüggésében, az azokra adott lehetséges válaszként értelmeződik; a későbbi szövegek azonban az illúzióvesztésről tanúskodnak. Az előadásban a kiábrándulás, a trauma megfogalmazásának módját vizsgálom, különös tekintettel a vizuális nyelvhasználatra, valamint a szerző esztétikai írásai felől értelmezhető aspektusokra.

NAGY KRISZTIÁN (ELTE)

„... plasztikusságból kiszökő folt sorozat...” (Képiség és realizmus Móricz Tükörkötetében)

Nietzsche – akinek filozófiáját a kései Balassa Péter némiképp vártalan módon interpretálta Móricz-értelmezésének egyik fontos elméleti háttérévé – főművében a „nagy események” iránti *túlságosan is emberi* figyelmet ostromozva egy esemény *értelmének hallgatag pluralitásáról* beszél (Zarathustra, *A nagy eseményekről*). Előadásom Móricz végül soha meg nem írt „háborús epochájának” *írástömegei* között próbál tájékozódni, amikor egy dátum, 1914, vagyis a világháború kitörésének kitüntetett történelmi eseményéhez az így értett „kis-elbeszélések” felől közelít, elsősorban a *Tükör* képi gondolkodását, *portré-művészetét* (Bori Imre) középpontba állítva. A posztmodern esztétikák válsága és az emlékezetpolitikai konszenzusok megalkothatatlansága idején a különös műfajú mű a konferencia hívószavainak felelve egyúttal a *realizmus*-fogalom sürgető újragondolására is alkalmat adhat.

PATONAI ANIKÓ ÁGNES (OSZK)

Balettelőadások a budapesti Operaházban az I. világháború kitörése előtt

A világháború kitörését megelőző időszakban még tartott az operaházi balettelőadásokat meghatározó, Nicola Guerra nevével fémjelzett időszak, amely 1902-ben, az olasz mester leszerződésével vette kezdetét. Ez idő alatt 20 balettet készített, köztük az egészen 1934-ig műsoron szereplő *A törpe gránátos* című egyfelvonásost. Az előadás olyan kérdésekre keresi a választ, mint hogy milyen elvárásoknak kellett megfelelniük a korabeli balettelőadásoknak, a táncosoknak, sikerült-e ezeknek a kívánalmaknak eleget tenniük, milyen volt ezeknek a baletteknek a közönsége, milyen kritikák jelentek meg egyes előadásokról a korabeli lapokban, és persze, hogy mindez hogyan illeszthető be a kortárs nemzetközi táncelméleti közegbe.

RÁKAI ORSOLYA (MTA BTK ITI)

„Nem vagyok igazi apostol jellem.” Kaffka Margit háborús publicisztikája

Kaffka Margit gyakorlatilag pályája kezdetétől foglalkozott publicisztikával is, és témái átfogták a társadalmi modernizáció számos fontos kérdését. Bár napi újságírással valóban nem foglalkozott, újságírói munkássága mégis fontos és terjedelmileg is jelentős része életművének, a szakirodalom azonban különböző okok miatt eddig kevés figyelemre méltatta.

Műfajait tekintve ezek az írások a véleményesajtóhoz és – időnként – a tárcához állnak közel (akár kifejezetten a tárcanovella felé közelítve). Mindenképp érdemes tehát röviden szemügyre venni a századelő és különösen az első világháború irodalmi igényű véleményesajtaját mint Kaffka szövegeinek elsődleges kontextusát, ám talán érdekesebb a különbségek lehetséges okait feltérképezni. A szakirodalomban többször találkozunk azzal a vélekedéssel, hogy Kaffka publicisztikái (még a háború idején írottak is) „jellegzetesen női” látásmódot és stílust képviselnek, illetve hogy a társadalmi problémákhoz is „a nőkérdésen keresztül közelítenek”, de vajon miben nyilvánul meg, mitől válik „nőivé” ez az írásmód? Ami pedig számomra még fontosabbnak tűnik: hogyan járul hozzá ez az írásmód, látásmód (nevezzük akár nőinek vagy sem) Kaffka témáinak megközelítéséhez, különös tekintettel a háború alatt keletkezett szövegekre?

Dolgozatom hipotézise az, hogy a különbséget mindenekelőtt a válogatás, a problémák, a társadalmi környezet megfigyelése során zajló szelekció okozza: Kaffka számára megkerülhetetlenek a hétköznapi élet olyan tényei, amelyek a hegemon (magyar, minimum középosztálybeli felnőtt férfi) konszenzus számára láthatatlanok, lényegtelenek – a nők élettényei, az alsóbb társadalmi osztályok hétköznapijai, a nemzetiségek realitása. A fontos/nem fontos, számít/nem számít dichotómiáiban Kaffka következetesen más-hogy dönt (nem is tehet másként), az így létrejövő igen komplex összefüggésrendszerben pedig láthatóvá, sőt, megkerülhetlenné válnak azok a problémák, amelyeket a korabeli hegemon társadalomszemlélet túlságosan reduktív volta miatt könnyen elvét. A gyakran némileg lekezelően „élőbeszéd-szerűségként”, esetleg egyenesen csevegésként megjelölt beszédmód ebben az esetben a társadalmi komplexitás érzékeltetésének kitüntetett módja – és ez teszi lehetővé azt is, hogy Kaffka már a háború elején tisztában legyen azzal, mi lehet a háború végkimenetele és hozadéka Magyarországra nézve.

SOLT RÓBERT (SZFE)

Ferenc József azt üzenté – a pesti operett és a „Nagy Háború”

Előadásom a korszakban meghatározó budapesti szórakoztató színházak – Király Színház, Magyar Színház, Népopera és Budai Nyári Színkör – kínálatát vizsgálja az 1913/1914-es színházi évadtól az 1918/1919-es szezoniig, különös tekintettel a kor reprezentatív műfajára, az operettre. Kutatásommal arra a kérdésre szeretnék választ kapni, hogy e nagy hatású, a legszélesebb közönséget vonzó tömegkulturális művekben – amelyek gyakran reflektáltak az egyidejű társadalmi, politikai, közéleti viszonyokra, aktuális történésekre – miképpen tematizálódik, hogyan jelenik meg a háború. Az egyértelműen propagandisztikus céllal született darabokon túl, mint amilyen a címben foglalt, 1914 késő nyarán bemutatott „látványos játék”, azt vizsgálnám, hogy az operettek librettói milyen módokon reagáltak, hogyan foglaltak állást és „mit üzentek” a kortárs befogadónak.

SZABÓ DÁNIEL (MTA BTK TTI)

Ferenc József a ceglédi nótában. 1914. július vége – augusztus eleje Magyarországon

Nem egészen egy hónappal a szarajevói merénylet után Budapest, majd vidéki magyar városok utcáit is tüntetések, vonulások, „népünnepélyek” töltötték meg. Hasonló jelenséggel találkozhattak Bécs, Graz és az örökös tartományok más városainak lakói (talán egyedül Prágát kivéve). Nem kellett hozzá hosszú idő – csak a mobilizálást és a háborúba lépést kellett kivárni – és Párizs, London stb. szintén csatlakozott az adott mintához. A háborús „lelkésedés” régi toposza az első világháborúról szóló narratíváknak. Itt és most ennek a leglátványosabb, a magyarországi városi térben, a városi utcákon megjelent formáit kívánom bemutatni és elemezni.

SZABÓ FERENC JÁNOS (MTA BTK ZTI)

1914 hangjai

Mit hallgattak 1914-ben azok, akiknek volt otthon gramofonjuk? Min nevettek, mire mulattak, milyen zenére szomorodtak el? Milyen hangzó lenyomatot hagyott az első világháború kitörése Magyarországon? Bár a századforduló magyar hanglemeztörténetének feldolgozása még csak kezdeti stádiumban jár, néhány lemezcég esetében elsődleges, más esetekben másodlagos források – korabeli hanglemezzaklapok, hirdetések – segítségével azonosítható számos korai magyar hangfelvétel elkészültének ideje. Ezek alapján nemcsak választ kaphatunk a fenti kérdésekre, de az is kijelenthető, hogy az első világháború kitörése jelentősen befolyásolta a magyar hanglemeztörténetet. Nemcsak elkészült hanglemezek, hanem bizonyos hiátusok is a háborúval magyarázhatók, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a háború közelsége nem csak az 1914-ben készült hangfelvételeken érezhető.

Előadásomban tartalmi szempontból elemzem a jelenleg azonosítható magyar vonatkozású 1914-es lemezfelvételek repertoárját, majd 1914-ben készült hangfelvételekkel illusztrálva bemutatom az első világháború kitörésének egy adott médiumon keresztül a nagyvárosi tömegkultúrára gyakorolt hatását.

SZILÁGYI ZSÓFIA (SZTE)

Fivérek a fronton – a testvéri lelkiismeret-furdalás szövegei? Kosztolányi Dezső: *Őcsém 1914-1915 (1915)*, Móricz Zsigmond: *Műteremben. Pasztell (1915)*

Az első világháború kitörésére, a szarajevói merénylet hírére adott írói és emberi reakciók vizsgálata után (ld. „*Különös, különös nyár-éjszaka volt*” (Gavrilo Princip pisztolylövései) = Sz. Zs., *A továbbélő Móricz*, Kalligram, Pozsony, 2008) ezúttal két, a háború kitörését követő első bevonulások nyomán született szöveg és a velük összefüggésbe hozható élethelyzetek elemzésére tennék kísérletet. Az előadás középpontjában Kosztolányi alig emlegetett, 1915-ben a Tevan Kiadónál megjelent kötete áll, összefüggésben Móricznak egyik fronton elesett fivére halálára írt szövegével. Mindez annak a közös lelkiismeret-furdalásnak a kontextusában, amellyel Móricz, Kosztolányi vagy akár Babits követték a fronton harcoló testvéreik, unokatestvéreik sorsát – a hátországból.

Tardy Anna (ELTE)

A Móricz család az első világháborúban

„S jött a Háború: és felrobbantotta a regényt, mint minden életet” fűzi hozzá Móricz Zsigmond *Jószerecsét* című, 1914-ben a világháború kitörése miatt félbehagyott regényéhez. A Móricz család történetét alaposabban szemügyre véve az idézetben szereplő robbanás képe cseppet sem tűnik túlzónak vagy üres poétikai eszköznek. A „nagy háború” ugyanis visszavonhatatlanul felborította, darabjaira szakította a családot: Móricz István elesett, Károly súlyos sérülést szenvedett, és bár szerencsésen túlélte a frontot, a lábába fúródó repeszdarabot soha nem tudták eltávolítani; Sándor idegbántalmakkal tért haza. Móricz anyósa, Holics Janka édesanyja pedig hadikórházban fekvő fiához ment kapott tüdőgyulladást, amelybe később belehalt.

Móricz Zsigmond levelezése alapján nemcsak egy különösen izgalmas, egyben tragikus sorsú család történetét ismerhetjük meg, de az író háborúhoz való viszonyának folyamatos változását is követhetjük. Mi több, a szövegeken keresztül a háborús időt megörökíteni, írásanyagul felhasználni igyekvő haditudósító megfigyelései és mindennapi élete is feltárhatók. Az írói levelezés ezáltal nemcsak mikrotörténelmi, hanem irodalomtörténeti forrásként is felhasználhatóvá válik, és számtalan máshonnan nem hozzáférhető információval gazdagíthatja mind Móricz Zsigmondról és kiterjedt családjáról, mind az első világháborúról való ismereteinket.

TÓTH MAYA (ELTE)

„... most is sok-sok gyöngédséget tudok megőrizni azok számára is, kik ellenünk küzdenek.” 1914 a Nyugat hasábjain

Előadásomban a *Nyugat* 1914-es évfolyamát kívánom megvizsgálni azzal a céllal, hogy rámutassak azokra a gyors, mégis visszafordíthatatlan folyamatokra, amelyek az első világháború kitörésétől kezdve végbementek a folyóirat történetében. A háború bekövetkeztével a *Nyugat* szerzőinek újra meg kellett fontolniuk, mit jelent magyar írónak lenni. A kritikusok szemszögéből a háború azzal a kérdéssel szembesítette őket, vajon szabad-e magyar kritikusként „ellenséges” szerzők műveit elemezni. A fent idézett mondat Fenyő Miksa *1914.* című írásából származik, ahol a szerző épp azon tűnődik,

megváltozott-e viszonya az európai irodalomhoz, amióta kedvenc írói az „ellenség” oldalára kerültek.

Előadásom folyóirat-történeti vonatkozásai mellett szeretnék újabb vitát indítani a tekintetben is, hogy mai olvasóként érdemes-e a *Nyugatot* eredetiben olvasni. 1914 mennyivel jobb, illetve szegényebb elektronikus változatban?

VIRÁGH ANDRÁS (ELTE)

Egy előszó és ami mögötte van. (*Éjfél. Magyar írók misztikus novellái, 1917*)

1917-ben két fantasztikus történeteket tartalmazó antológia jelent meg a könyvpiacra. A kötetek – Kosztolányihoz és Balázs Bélához köthető – előszavai szerint a válogatásoknak nincs köze a háborúhoz. Előadásomban arra keresem a választ, hogy közel száz év távlatában elkülöníthető-e a háborús tapasztalat a fantasztikum hazai irodalomtörténetében fontos állomást jelentő magyar szerzők szövegeit közreadó *Éjfél* elsődleges kontextusából. Azaz: mennyiben értelmezhető erőszakos aktusként a háborús tapasztalat időleges felfüggesztésére ösztönző paratextus, amelynek egyik szövegváltozata szerint a háború igenis odaértendő a fantasztikum modern horizontjához. Továbbá: a szövegek maguk felkínálják-e azt a (szöveg)értelmezési szempontot, amely az „új lélektan” paradigmáit akceptáló Kosztolányi szerint a „ma” sajátja (vö. „Magunkban hordozzuk a kísérteteket.”).

VISY BEATRIX (OSZK)

A frontvonal mögött: női nézőpont, formakeresés, poétikai elmozdulások Kaffka Margit háborút tematizáló prózai műveiben

Kaffka Margit háborúellenes alapállása a háború kitörésének pillanatától regisztrálható. Az előadás a szerző két kisregényét (*Lírai jegyzetek egy évről* (1915), *Két nyár* (1916)) és háborús témájú novelláit vizsgálva kívánja megmutatni azokat a különféle női nézőpontokat, attitűdöket, amelyek a szereplők, elbeszélők háborúhoz való viszonyát rajzolják meg, többnyire a hátszínről. A háborúra adott egyértelmű reflexiók és a háborús évek társadalmi folyamatainak ábrázolása rövid idő alatt új formai és poétikai megoldásokat implicálnak. A tervezett előadás mindezekre a szempontokra, a Kaffka-próza átalakulásának összefüggéseire koncentrálna.

Emlékezés egy nyár-éjszakára

Interdiszciplináris konferencia 1914-ről

Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében 2014. szeptember 15-17. között „A Nagy Háború” kitörésének centenáriuma alkalmából szervezett interdiszciplináris konferencia az 1914 nyarán történtek közvetlen előzményeire, körülményeire és következményeire koncentrált, de nem a nemzeti és nemzetközi politika-, illetve hadtörténet, hanem a művelődés- és társadalomtörténeti háttér, a „mikrotörténelem” szempontjából.

Az irodalom-, művészet- és zenetörténet számára ez kézenfekvő kapcsolódási pontokkal szolgál (a háború sokkja által inspirált művek, a sokk és a háború áldozatává vált művészek stb.), ezen belül is különösen érdekesek lehetnek a populáris kultúra termékeivel kapcsolatos vizsgálatok: a bulvársajtó, a kereskedelmi reklámok, a slágerek világa (a korszak legnagyobb színpadi sikere a *Csárdáskirálynő*).

A városi tömegkultúra mellett az autentikus népi kultúra is aktív még: toborzók, katonadalok, kézművesmunkák jönnek létre a történések hatására, ezért néprajztudományi, kultúranropológiai szempontból is figyelemre méltó ez az időszak. Hasonlóan érdekesek lehetnek a szociológiai, illetve gazdaságtörténeti megközelítések is. Minden szempontból fontos vizsgálni a Monarchia kulturális imázsát, belső ellentmondásait mind a nemzeti, mind a modernizációs törekvések és nyomások kontextusában.

Konferenciánk egy tervezett sorozat első darabjaként a háború kezdetére koncentrált, lehetővé téve, hogy a következő években további kérdéseket vitathassunk meg a centenáriumi aktualitás jegyében, várhatóan az avantgárd közelítő évfordulóival összekapcsolva. A sorozat munkacíme: A „*Most vagy sohá*”-tól a „*Nem nem sohá*”-ig. Tervezett további témák: a háború mint a modernség projektje – a modernség mint a háború kritikája; a háború a kultúrában és a háború kultúrája; radikális reakciók a kultúrában – élet és művészet viszonyának átrendeződése.

Budapest, 2014. szeptember 15.